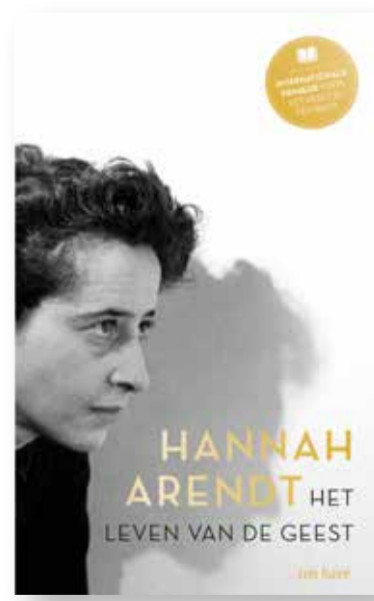

Filosofie en vriendschap

Na 22 filosofische boeken over vriendschap gelezen te hebben, lijkt de conclusie dat echte vriendschap een illusie is. Daar gaat deze schrijver niet mee akkoord.

Toen je je jeugdviend ontmoette

Op schoolreisje naar Parijs ontmoette ik mijn jeugdviend Rob. Dat eerste gesprek samen was verpletterend, omdat we voelden dat we nooit uitgepraat zouden raken. De filosoof Montaigne omschreef dat intense gevoel zo rond 1580 als volgt: "Om onze eenheid tot stand te brengen is er een of andere onverklaarbare lotsbestemming geweest, die al mijn redeneringen en alles wat ik er persoonlijk over kan zeggen te boven gaat. (...) laat nu niemand die andere, alledaagse vriendschappen op een lijn stellen met deze. (...) Hij is mij. Jezelf te verdubbelen is een tamelijk groot wonder." In één regel beschrijft hij het absolute mysterie dat 'echte vriend' heet: "Omdat hij het was; omdat ik het was". [01] De filosoof Van Tongeren vat dit alles samen met: "Al deze omkeringen zijn uitdrukking van een verheffing van de vriendschap tot boven het niveau van het gewone spreken. Ze wordt onuitsprekelijk." [02] Van Tongeren vindt Montaigne sterk in de overdrive als het over vriendschap gaat. Van Tongeren boek beschrijft de ontcoeheling van het romantische idee over vriendschap: niks hoogdravendheid en hogere bedoelingen. Zijn boek is een pleidooi voor de herwaardering van doodgewone vriendschappen. Ik ben dat maar ten dele met hem eens. Dit artikel helpt hopelijk de droom van het mysterie 'vriendschap' weer in het zadel van de filosofiegeschiedenis te zetten.

Soorten vriendschap

Aristoteles onderscheidt drie motieven die een rol spelen bij vriendschap. (1) Vriendschap bestaat tussen mensen die voor elkaar nuttig zijn. Dat nut kan inhoudelijk steeds veranderen. Met wederzijdse instemming maken zij telkens wanneer zij

elkaar ontmoeten gebruik van elkaar en van elkaars bezit. (2) Vriendschap bestaat tussen mensen die elkaar enkel en alleen om het genot ontmoeten (bedenk dat in het oude Griekenland de knapenliefde in de rijkere klasse heel gewoon was). Deze vorm kent in onze tijd veel verschillende uitingsvormen. De essentie in deze twee vormen van vriendschap is, dat ze steunen op iets bijkomstigs. (3) De hoogste vorm van vriendschap is die waar je vrienden bent, niet om iets van buitenaf maar enkel en alleen om wie jij en de ander bent. Wederkerig wil en doe je het goede voor je vriend, mede omdat je zelf goed bent (slechte en ondeugdzame vrienden kunnen nooit het goede met jou voorhebben). Deze laatste vorm van vriendschap is de meest duurzame. Bij de eerste twee vormen is de vriendschap sneller en makkelijker eindig door het verdwijnen van of het nut, of het genot. De angel in deze derde vorm van hoogste vriendschap zit 'm in het goede doen voor elkaar. Aristoteles noemt dit de 'welwillendheid'. Een premisse voor dit motief is dat je wel uit dezelfde klasse bent en er geen ongelijkheid tussen de vrienden bestaat. Wanneer we in 2021 kijken naar vriendschap dan kunnen we constateren dat inderdaad niet afgesproken of afgedwongen vrienden ongeveer uit hetzelfde milieu komen, op elkaar lijken, ongeveer hetzelfde opleidingsniveau genoten hebben en bij elkaar uit de buurt komen. Voor lange en intense vriendschappen is dit zeker nog steeds het geval.

Tevens stelt Aristoteles dat vrienden van elkaar 'het andere ik zijn', dus zo op elkaar lijken, dat ze praktisch inwisselbaar voor elkaar zijn. Eigenlijk heeft de goede en gelukkige mens vrienden nodig om niet al zijn bezit voor zich alleen te hebben. De mens is 'van nature er op aangewezen met anderen samen te leven' en dus een 'dele' mens te zijn. En hier zit de tweede angel: de paradox dat vrienden erg op elkaar lijken maar elkaar ook flink de waarheid moeten kunnen zeggen (dus verschillen). Het lijkt of Aristoteles niet verder komt dan dat vriendschap de eigenliefde reflecteert, waardoor het dan feitelijk een vorm van zelfbevestiging is. [03]

Narcisme

De filosoof Cicero onderschrijft grotendeels Aristoteles maar toch: "Vriendschap komt niet uit profijt voort; profijt volgt vanzelf uit vriendschap" (...) "Laat dit de grondwet zijn van vriendschap: vraag aan een vriend alleen wat je naar eer en geweten mag en doe voor hem

alleen wat je doen kunt met ere. (...) Sta altijd voor hem klaar; aarzel niet maar durf hem ook in alle oprechtheid te zeggen waar het op staat. (...) als het moet in felle kritiek. En zorg dat je raad wordt opgevolgd." [04] Dat staat er toch heel wat kernachtiger dan bijvoorbeeld recent de filosoof de Haas schreef over het verkrijgen van zelfkennis door introspectie "de blinde vlek die ik voor mezelf heb (...) dan heb ik vrienden nodig om me meer inzicht in mezelf te geven." [05] Op het eerste gezicht lijkt het erop dat iedereen ook vindt dat vrienden op elkaar zullen moeten lijken. Moderne filosofen denken daar toch anders over: "In deze bewoordingen komt de narcistische basis van het klassieke vriendschapsideaal aan het licht: goede vrienden zijn zeldzaam omdat er maar weinigen zijn die lijken op jou, wat de enige garantie op geluk is; de vriend is pas waardevol wanneer hij als 'ander ik' je ego vermeerdert." [06]

Ook Van Tongeren lijkt tot deze conclusie te komen. Hij neemt Nietzsche als laatste beul die het romantische beeld van de volmaakte vriendschap aan stukken zal slaan. Dat idee is schijn, bedacht om ons houvast te geven in de wereldzee van het nihilisme. Het idee van zelfkennis en dat een vriend daarbij zou kunnen helpen, is al leeg want we zijn een geheim voor

Vriendschap een illusie?

onzelf en zijn constant in ontwikkeling. "Ware zelfkennis bestaat juist in het beseft dat elke identiteit altijd ook een masker is. Vrienden die elkaar werkelijk kennen, zouden dus moeten erkennen dat ze elkaar niet kennen." [07] Nietzsche scherpt Cicero aan: "Onze hunkering naar een vriend is onze verrader. 'Wees tenminste mijn vijand!' - zo spreekt het ware ontzag (= de mens), die niet waagt om vriendschap te vragen." [08] Als echte Nietzscheaan eindigt Van Tongeren op blz.181 met niet meer dan: "Vriendschap is (...) weten dat je niet alleen bent". Hier heb ik geen 22 boeken over vriendschap voor gelezen!

'Nietzsche is dood', God

In de film Decamerone van Pier Paolo Pasolini is de laatste shot van de regisseur zelf als de schilder Giotto. Al schilderend zegt hij recht in de camera: "de werken die ik uitvoer zijn nooit zo mooi als in mijn dromen". Licht hier niet het probleem, bovengenoemde filosofen van na

Montaigne durven niet meer te dromen. De werkelijkheid is niet bestand tegen idealen. Zij zijn een illusie die de leegte van ons bestaan pogen te maskeren. Er is slechts nihilisme. Maar is de conclusie dat er een lege wereld is niet ook eenzelfde poging om uiteindelijk controle te hebben over het onzegbare en het onverklaarbare (wat ons leven in essentie is)? Bestaat 'echte

de. In het gesprek manifesteert zich de politieke betekenis van de vriendschap en de menselijkheid die haar eigen is." [09] De filosoof Woldring concludeert (bijna tegen beter weten in), "ware vriendschap is dan ook te omschrijven als een morele relatie of gemeenschap (sic! Arendt!) die wordt gekwalificeerd door liefde voor de ander omwille van de ander in wederkerigheid. Deze omschrijving impliceert een aantal noties (...): een mysterieus begin van de preferentie voor de ander, die keus komt voort uit een vrije wil en heeft de intentie van duurzaamheid, niet slechts emotionele verliefdheid maar stabiele trouw, de ander tot zijn of haar recht laten komen en recht doen, niet bezittend maar gevend, vereist inspanning die tot uiting komt in het vermogen een vriend te kunnen zijn en niet slechts in het hebben van vrienden en derhalve ook in de moed voor elkaar op te komen." [10]. Woldring sluit strijd en meningsverschil niet uit. De filosoof Joep Dohmen haalt niet als Van Tongeren het geromantiseerde beeld van de vriend onderuit (nl. de vriend als tweede ik, als verdubbeling van jezelf) en stelt: "Echte vriendschap vereist geduld, inspanning, strijd en het gezamenlijk overwinnen van tegenslagen. (...) Spreekwoord: "Men moet samen heel wat zout eten voor zo uit de wereld teruggetrokken. Zij pleit voor het in ere stellen van de Griekse opvatting van vriendschap, nl "het echte wezen van de vriendschap in het gesprek, en ze (= de Grieken) waren van oordeel dat juist het volgehouden spreken met elkaar de burgers tot een polis verenig-

lees hiernaast verder ▶

Psychologie en vriendschap

Los van de filosofie kan ook de psychologie inzicht verschaffen over de noodzaak, de toenemende relevantie en de rol van toeval in ons onderwerp 'vriendschap'.

De noodzaak van vriendschappen

Was in de filosofie Aristoteles de uitvinder van het idee dat wij ons als mensen met elkaar willen verbinden, in de psychologie is het de Amerikaanse Roy Baumeister die in 1995 het begrip 'need to belong' introduceerde. Hij doet op het verlangen, de behoefte, om ergens bij te willen horen. Dit overstijgt de hechtingstheorie van John Bowlby die dit tot de beide ouders beperkte. Mensen willen gezien en geliefd worden, niet alleen door hun ouders maar ook door hen met wie ze graag bevriend willen zijn. Later voegt de Amerikaanse psychologe Karen Fingerhut toe dat ook de oppervlakkige contacten (de bakker, de buschauffeur, een buurman, iemand uit je wijk) met wie je een kort praatje maakt of een mondelinge groet uitwisselt, bijdragen aan de psychische gezondheid van een mens. Je wordt gezien! Afwijzing (bijvoorbeeld als iemand je niet groet) of alleen gelaten worden (geen van je collega's komt naast je zitten in de kantine), zijn de grootste angst van ieder mens. Dat vrienden vaak op je lijken heeft hiermee te maken: je wil bevestigd worden dat je goed bezig bent. Natuurlijk moet een vriend ook kritiek op je kunnen leveren maar toch ook weer niet al te vaak. Bij loyaliteitskwesaties moet een vriend overigens altijd partij voor de vriend kiezen, anders zijn de rapen gaar. De behoefte aan steun en veiligheid is dan extreem groot. Niet voor niets is een radicale verandering in het leven van een vriend de grootste bedreiging voor die vriendschap. Het krijgen van een nieuwe veeleisende baan of kinderen, kunnen (als je niet uitkijkt) een behoorlijk hap uit je vriendschap nemen. Vriendschap eist constante aandacht en zelfreflectie door beide vrienden voor drie kernvragen: ben ik

wel goed op de hoogte van wat er speelt bij de ander, steek ik wel voldoende tijd en energie in de relatie en ben ik nog respectvol in mijn spreken en luisteren als we elkaar ontmoeten?

Tijd en vriendschap

Al jaren geleden toonden onderzoeken aan (o.a. Life & living trendmonitor) dat we in de westerse wereld steeds minder echte vrienden hebben. Ons leven is zo druk en gevuld met werk dat er minder tijd overblijft om de relatie met vrienden daadwerkelijk invulling te geven. Uit diezelfde onderzoeken komt ook naar voren dat we ondanks de teruggang daardoor niet eenzamer worden. De getallen spreken al jarenlang bijna dezelfde boekdelen: 6% van de volwassen Nederlanders zegt geen vrienden te hebben (= kleine miljoen), 8% zit in de gevarenzone doordat ze erg weinig vrienden hebben. Ondanks dat 22% van de volwassen Nederlanders voldoende vrienden heeft, voelen zij zich toch eenzaam. Vriendschap neemt wel een steeds belangrijker plaats in t.o.v. de familie, die in de westerse wereld steeds kleiner wordt. De emancipatie van het gezin (met als gevolg dat de

Mensen willen gezien en geliefd worden, niet alleen door hun ouders maar ook door hen met wie ze graag bevriend willen zijn.

persoonlijke vrijheid toeneemt) maakt ook dat vriendschappen belangrijker worden. Daar bovenop komt ook nog eens dat we tegenwoordig kwalitatief hogere eisen aan zowel onze geliefde als aan onze vrienden stellen. Misschien zijn dit de redenen waarom het in de liefde en in de vriendschap zo vaak fout gaat. Veel mensen willen liever vriend worden van mensen met weinig vrienden, omdat ze verwachten dat die daarom meer tijd en aandacht voor hen hebben. Omgekeerd denken diezelfde mensen (ten onrechte dus!) dat mensen liever vriend worden van mensen met véél vrienden

want hun sociale kapitaal is groter dan van iemand met weinig vrienden.

De veranderende samenleving is voor sommige sociologen debet aan de teloorgang van vriendschappen en gemeenschappen in het algemeen. In de jaren zestig van de vorige eeuw beweerde Ferdinand Tönnies dat de overgang van de vroegere rurale (= gebaseerd op landbouw) samenleving aan het eind van de negentiende eeuw naar de industriële samenleving de bestaande sociale gemeenschappen veel schade toebracht. Hij onderscheidde 'Gemeinschaft' als een warme bron voor onze gemeenschappen in de rurale periode en 'Gesellschaft' in de economisch geïndustrialiseerde gemeenschap. Die laatste zou koude en eenzame gemeenschappen voort brengen door de grootschaligheid van de steden. Deze theorie werd in 1995 nieuw leven ingeblazen door de Amerikaanse Robert Putnam toen zijn beroemde boek Bowling Alone: America's Declining of Social Capital verscheen. Hierin toont hij aan dat het sociale kapitaal (= vriendschappen, liefdesrelaties, familiebanden) van mensen inderdaad nog steeds verschuift van 'gemeenschappelijk, samen'

naar 'individueel, eenzaam'.

Vriendschap lijkt op een spiegel

Lijkt vriendschap als een spiegel? Feitelijk wel want 'beste' vrienden ondersteunen je sociale identiteit meer nog dan de intimiteit die vriendschap ook is. Vrienden bevestigen onze eigenwaarde. Onderzoek toont aan dat hoe onzekere iemand van karakter is, hoe homogener de vriendenkring is. Hoe minder je behoefte hebt aan bevestiging van je sociale identiteit, hoe heterogener je vriendenkring zal zijn. In een negatieve vorm kan vriendschap gezocht worden om de eigen status te verhogen (een bekende en be-

lig en verliezen we uiteindelijk ons zelf. Dan worden we karakterloze, lege hulzen, ofwel 'vriendjes'." [13] Doodgewone vriendenjes die we te pas en te onpas kunnen inzetten. Soms ontkenen we uit een droom en doet een echte vriend toch iets wat we niet hadden verwacht maar dat maakt de echte vriend nog niet tot een doodgewone vriend.

langrijke BN-er in de vriendenkring doet soms wonderen). Een vriend moet het in grote lijnen met ons eens zijn en ook grotere delen op ons lijken. Vriendschap is onderdeel van een monocultuur: vrouwen willen graag met vrouwen, mannen met mannen, vrijgezellen liever met vrijgezellen, we willen de zelfde achtergrond, cultuur en opleidingsniveau. Vriendschappen sneuvelen dus ook vaak wanneer een van de vrienden van positie in het leven verandert. Hij gaat samenwonen, trouwen, verhuizen, een tweede studie doen, kortom, iets waar jij nog niet aan toe bent en wat jij misschien ook helemaal niet wil. De bevestiging van elkaar is niet meer vanzelfsprekend. Dat we onze 'echte' en oude vriendschappen niet zo gemakkelijk prijsgeven komt mede doordat we niet houden van cognitieve dissonantie (= onaangename spanning die iemand ergaart bij tegenstrijdige overtuigingen): we hebben al zoveel energie en tijd in deze vriendschap gestopt, dat hij wel goed moet zijn en dus ook behouden moet blijven.

Toeval en vriendschap

De psycholoog Festinger e.a. ontdekten dat vooral het 'nabijheidseffect' cruciaal is bij het 'vrienden maken'. Zij bestudeerden in een appartementencomplex het ontstaan van wie met wie bevriend raakten. Hoe dichter de voordeuren bij elkaar waren, hoe meer vriendschappen er ontstonden. En niet alleen fysieke nabijheid maar ook functionele nabijheid speelde een rol. Bijvoorbeeld als je onder aan de trap woont of

1 vriend ten tijde van het schrijven van dit essay. Hij was omringd door vijanden. [05]= Vriendschap, een tweede ik, Catharina de Haas (2012), blz. 152 [06]= Over de vriend, Piet Joostens (2012), blz. 69 [07]= ibid. Doodgewone vrienden, blz. 161 [08]= Aldus sprak Zarathoestra, Friedrich Nietzsche (1985) blz. 57 [09]= Het leven van de geest, Hannah Arendt (2021), blz. 644 + blz. 657 [10]= Vriendschap door de eeuwen heen, H.E.S. Woldring (1994), blz. 175 [11]+[12]= Vriendschap en zelfvervulling, Dohmen in: Perspectieven op vriendschap, Vosman & Molenaar (2005), blz. 6-20 [13]= Tegen de onverschilligheid (pleidooi voor een moderne levenskunst), Joep Dohmen (2007), blz. 284

Reageren?
d.roelfzema@upcmail.nl
Dit artikel digitaal?
www.rikroelfzema.nl
(klik op 'Over mijn publicaties')

Dit artikel is gebaseerd op de volgende boeken:
[01]= Essays, Montaigne (1993), boek 1 Over Vriendschap, blz. 230, 232, 234, 230
[02]= Doodgewone vrienden, Paul van Tongeren (2021), blz. 120
[03]= Ethica Nicomachea, Aristoteles (1954), 8ste boek, hfdst. 3, blz.214 e.v. + 9de boek hfdst. 9, blz. 261 e.v.
[04]= Over Vriendschap, Cicero (1990), blz. 46 + blz. 43. Cicero had eigenlijk nog maar